

Р. С. МАРТИНЮК

ТЕОРІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Острого – 2009

ББК 67
УДК 342.7
М 29

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету “Острозька академія”
Протокол № 6 від 31 січня 2008 року*

Відповідальний редактор:

О. В. Скрипнюк – доктор юридичних наук, професор, академік
АПРН України

Рецензенти:

П. Л. Фріс – доктор юридичних наук, професор

Р. А. Каложний – доктор юридичних наук, професор

В. О. Попелюшко – кандидат юридичних наук, професор

Мартинюк Р. С.

Теорія прав людини. Навчальний посібник. – Острог:
Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2009. – 218 с.

У навчальному посібнику висвітлено зміст та проблематику розвитку ключової цінності західної цивілізації – інституту прав людини. Аналізується теоретичне підґрунтя сучасного інституту прав людини, основні концептуальні підходи до розуміння природи прав людини, історичні форми та генезис прав людини. Досліджується комплекс чинників, що визначають рівень забезпеченості прав людини в різних соціокультурних умовах, зокрема, взаємозв'язок між рівнем розвитку прав людини та системою світоглядних цінностей, представлених у основних цивілізаціях сучасного світу. Розкриваються закономірності та особливі фактори, що обумовлюють змістовні характеристики інституту прав людини на сучасному етапі. Аналізується міжнародне, регіональне та вітчизняне законодавство в галузі прав людини; механізми захисту прав людини на відповідних рівнях. Виклад матеріалу збагачений елементами правової аналітики, автор порушує низку актуальних для сучасної юридичної науки питань.

© Мартинюк Р.С., 2009

© Видавництво Національного університету
“Острозька академія”, 2009

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1.	
ТЕОРІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЮРИДИЧНА НАУКА	10
1. Предмет та завдання теорії прав людини.....	10
2. Місце теорії прав людини в системі юридичних наук та її значимість.....	16
3. Актуальність вивчення теорії прав людини.....	18
РОЗДІЛ 2.	
ПРИРОДНО-ПРАВОВА ДОКТРИНА І ПОЗИТИВІЗМ ЯК ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНИЙ ПЕРІОД	22
1. Суть природноправового і позитивістського підходів до розуміння прав людини.....	22
2. Переваги і недоліки природноправового та позитивістського підходів у механізмі реалізації прав людини.....	24
РОЗДІЛ 3.	
ПРАВА ЛЮДИНИ І ЦИВІЛІЗАЦІЯ	27
1. Чинники, що визначають рівень забезпеченості прав людини.....	27
2. Права людини як продукт розвитку європейської цивілізації.....	29
3. Права людини і проблема культурного релятивізму.....	39
РОЗДІЛ 4.	
ГЕНЕЗИС ПРАВ ЛЮДИНИ	45
1. Загальна характеристика.....	45
2. Ідея прав людини в епоху Античності, Середньовіччя та Нового часу.....	47
3. Розвиток прав людини за змістом нормативно-правових актів Середньовіччя та Нового часу.....	52
РОЗДІЛ 5.	
ПРАВА ЛЮДИНИ І ПРАВА ГРОМАДЯНИНА	59
1. Підстави розрізнення категорій “права людини” і “права громадянина” та відповідних статусів.....	59
2. Права людини та права громадянина: загальна порівняльна характеристика.....	62

3. Нормативні категорії “права” та “свобода” людини і громадянина: їх співвідношення.....	64
4. Взаємозв’язок між категоріями “права” та “обов’язки” людини і громадянина.....	69

РОЗДІЛ 6.

ТИПОЛОГІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ:

НАЙВАЖЛИВІШІ ПРАВА ОСОБИСТОСТІ.....71

1. Негативні і позитивні права особи.....	71
2. Фундаментальні (основні) та нефундаментальні (додаткові) права особи.....	72
3. Громадянські та політичні права людини і громадянина.....	74
4. Економічні права особи.....	76
5. Соціальні та культурні права особи.....	78
6. Екологічні права людини і громадянина.....	80

РОЗДІЛ 7.

“ПОКОЛІННЯ” (“ХВИЛІ”) ПРАВ ЛЮДИНИ.....82

1. Права першого “покоління”.....	82
2. Права другого “покоління”.....	84
3. Права третього “покоління”.....	91

РОЗДІЛ 8.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ.....94

1. Поняття і структура правового статусу.....	94
2. Види правового статусу особи.....	98

РОЗДІЛ 9.

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИ.....101

1. Обмеження прав і свобод за національним законодавством.....	101
2. Права і свободи людини та громадянина в умовах надзвичайного стану.....	103
3. Права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану.....	107

РОЗДІЛ 10.

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ.....114

1. Механізм здійснення прав та свобод людини і громадянина в Україні.....	114
---	-----

1.1. <i>Гарантії прав та свобод людини і громадянина як передумова їх здійснення</i>	114
1.2. <i>Юридичні гарантії прав людини і громадянина</i>	115
2. Соціально-правовий механізм забезпечення прав людини.....	119
3. Вищі органи державної влади України в механізмі забезпечення основних прав та свобод людини і громадянина.....	120
4. Проблеми функціонування механізму забезпечення прав людини.....	128
4.1. <i>Соціально-економічні чинники в механізмі забезпечення прав людини</i>	128
4.2. <i>Юридико-технічні недоліки законодавства про права людини і громадянина</i>	129
4.3. <i>Вади організаційно-правового механізму захисту прав особи</i>	132
РОЗДІЛ 11.	
ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ГАЛУЗЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ...137	
1. Права людини в історії міжнародних відносин.....	137
2. Статут Організації Об'єднаних Націй у механізмі міжнародного регулювання прав і свобод людини.....	140
3. Загальна декларація прав людини.....	145
4. Історія прийняття Пактів 1966 р.....	149
5. Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права.....	150
6. Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права.....	156
7. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.....	160
8. Другий Факультативний протокол до Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права (спрямований проти смертної кари).....	166
РОЗДІЛ 12.	
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ	
168	
1. Завдання та принципи міжнародного захисту прав людини.....	168
2. Механізм захисту прав людини в рамках ООН.....	169

2.1. Міжнародна Конвенція з ліквідації всіх форм расової дискримінації.....	174
2.2. Конвенція проти тортур та інших форм жорстокого, нелюдського або принизливого поводження.....	177
РОЗДІЛ 13.	
РЕГІОНАЛЬНІ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	184
1. Загальна характеристика регіональних систем захисту прав людини.....	184
2. Міжамериканська система захисту прав людини.....	186
3. Африканська система захисту прав людини.....	190
РОЗДІЛ 14.	
ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	193
1. Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод та юрисдикція Європейського Суду..	193
2. Реформа Європейського Суду 1994 р.....	196
3. Компетенція, організація та процедура діяльності Європейського Суду.....	197
4. Порядок звернення до Європейського Суду.....	204
5. Вплив правосуддя Європейського Суду на вітчизняне судочинство.....	205
ДЖЕРЕЛА.....	208

ВСТУП

У своїй першій статті Конституція України декларує правовий характер Української держави. Розвиваючи ці програмні положення, ст. 3 Основного Закону проголошує людину та її права найвищою соціальною цінністю в Україні. При цьому права людини виступають детермінуючим критерієм, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави. Закріплюється принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав та свобод людини визначається головним обов'язком держави. Згадані нормативні формули у структурі Конституції України не претендують на оригінальність. Позитивне закріплення вроджених прав людини, декларування їх вищого ціннісного статусу, насамперед на рівні конституції та сприйняття прав людини як критерію, через призму якого оцінюються характеристики всієї політичної системи, є сьогодні обов'язковим атрибутом правової держави.

Однак такі формально-юридичні характеристики Української держави, носять, по суті, не стільки констатуючий, скільки програмний, цільовий характер, визначаючи напрям розвитку держави на перспективу. Разом із тим, є очевидним, що надмірна відірваність суспільних реалій від їх правової форми спричиняє нелегітимність влади в очах українських громадян. Влада, яка зневажає невідчужувані права, втрачає свою легітимність, врешті як втрачають легітимність і закони чи інші нормативні акти, видані нею. У контексті сказаного стає очевидним, що реалізація положень ст. 1 і 3 Конституції України стає ключовим питанням збереження національного суверенітету і головною легітимуючою умовою української державності. Таким чином, у сучасній Україні легітимність влади та права людини виявилися нерозривно зв'язаними між собою.

Утвердження в Україні прав людини як вищої соціальної цінності ускладнюється низкою чинників. Чи не найважливіший із них – низька правова культура не лише суспільного загалу, але й багатьох державних службовців, у чий посадові обов'язки безпосередньо входить захист порушених прав і

попередження порушення інших прав. Однак ті, хто покликаний захищати правові цінності, часто використовують їх у суто риторичних цілях, своєю особистою поведінкою демонструючи зневагу до прав людини і пропонуючи суспільству приклад зразків поведінки, які заохочують його моральний розклад.

Є очевидним, що розвиток України в напрямку побудови правової держави в якості однієї із ключових передумов передбачає утвердження в культурі українського суспільства відповідних правовій державі цінностей, сумарним вираженням яких має стати розвинена правова культура громадян України. Формальне сприйняття відповідних політичних і правових інститутів, як і правових норм від розвинених політико-правових систем світу з метою їх адаптації до вітчизняних реалій без кардинальної зміни стереотипів правового мислення і поведінки прирікає верховенство права в Україні на декларативність. У цьому сенсі особливої значимості набуває прищеплення громадянам України відповідної культури правового мислення, мислення в рамках категорій прав людини. Вирішенню цього завдання, зокрема, має сприяти вивчення майбутніми фахівцями у сфері забезпечення прав людини відповідних навчальних дисциплін у системі вищих закладів освіти України.

Запропонований навчальний посібник тематично адаптований до змісту лекційного курсу “Права людини”, що вивчається студентами за напрямками “правознавство” та “політологія” Національного університету “Острозька академія”.

Навчальний посібник висвітлює теоретичне підґрунтя сучасного інституту прав людини, основні концептуальні підходи до розуміння природи прав людини, генезис та історичні форми розвитку інституту. Автор розглядає інститут прав людини як продукт розвитку європейської цивілізації. З огляду на це він вважав необхідним проаналізувати комплекс чинників, що визначають рівень забезпеченості прав людини в різних соціокультурних умовах, зокрема, взаємозв'язок між рівнем розвитку прав людини та системою світоглядних цінностей, представлених у основних цивілізаціях сучасного світу. У даному контексті аналізуються закономірності та особливі фактори, що визначили змістовні характеристики інституту прав людини на сучасному етапі.

Механізми захисту прав людини в навчальному посібнику відтворено на двох взаємодоповнюючих рівнях: національному та наднаціональному (регіональному і міжнародному).

Відтак, окрему змістовну частину начального посібника складає дослідження проблематики забезпечення прав людини в Україні, зокрема, аналізуються ключові вади механізму забезпечення прав людини в Україні. У цьому контексті начальний посібник покликаний сформулювати розуміння основних проблем та ускладнень, які супроводжують процес реалізації прав людини в Україні, вказати на шляхи розв'язання сформульованих проблем.

Інший важливий блок питань у структурі начального посібника утворює аналіз прав людини як галузі міжнародного права: історії її розвитку та на сучасному етапі. Описуються сучасні наднаціональні регіональні та міжнародно-правові механізми захисту прав людини.

За задумом автора, навчальний посібник покликаний сформулювати систему знань про зміст концепції вроджених невідчужуваних прав людини, показати стан розвитку й функціонування інституту прав людини в сучасній Україні та в розвинених зарубіжних країнах і в цілому у світі; ознайомити читачів зі змістом ключових регіональних та міжнародних актів у галузі прав людини, формами діяльності основних регіональних та міжнародних правозахисних судових і квазісудових органів. Він пропонує аналіз базисних правових актів регіонального наднаціонального та міжнародного рівня в галузі прав людини.

Ключові завдання, які автор прагнув розв'язати, визначаючи змістовне наповнення начального посібника – утвердити у свідомості його читачів розуміння доктрини про вроджені права людини, відтак, сприяти усвідомленню виключної значимості феномену прав людини в житті окремої особи та суспільства в цілому, допомогти оволодіти культурою прав людини, сформулювати в читачів елементарні навички застосування отриманих теоретичних знань у галузі прав людини в умовах вітчизняної суспільної дійсності.

Навчальне видання

Роман Станіславович МАРТИНЮК

ТЕОРІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Головний редактор *Пасічник І.Д.*

Технічний редактор *Свинарчук Р.В.*

Комп'ютерна верстка *Крушинської Н.О.*

Художнє оформлення обкладинки *Мартинюка О.С.*

Формат 42x30/4.

Папір офсетний. Друк різнографія.

Ум. друк. арк. 53,75. Гарнітура “JournalС”

Наклад 300 прим.

Видавництво Національного університету “Острозька академія”
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Свідоцтво про державну реєстрацію

РВ №1 від 8 серпня 2000 року.